

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГЕРОЇВ: І МЕРТВИХ, І ЖИВИХ, І НЕНАРОДЖЕНИХ

Богущий

Артем Олегович

аспірант кафедри культурології,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
(НаУКМА), м. Київ
arten.bogut@gmail.com
arten.bogutsky@ukma.edu.ua

Artem Bohutskyi

postgraduate student
at the Department of Cultural Studies,
National University of Kyiv-Mohyla
Academy (NaUKMA), Kyiv
arten.bogut@gmail.com
arten.bogutsky@ukma.edu.ua

Анотація. У дослідженні проведено аналіз феноменології українських героїв. Висвітлено, що з початком російсько-української війни 2014 року й особливо її повномасштабної фази 2022 року, українські практики комеморації, пов'язані з де/героїзацією, зазнали кількісних та якісних змін. По-перше, відбувся процес переосмислення вітчизняного пантеону героїв, який на початок війни знаходився під впливом радянсько-імперських міфів. По-друге, війна стала потужним стимулом для переоцінки героїчних вчинків та героїв. Сьогодні важливий не просто останній вчинок, який переважно пов'язаний з ризиком для життя, а вчинки, які людина здійснювала протягом свого життя. Герої відіграють одну з ключових ролей у формуванні вітчизняного комеморативного простору, слугуючи моральними та ціннісними орієнтирами, тим самим відображаючи конкретний державний метанаратив. У дослідженні наголошується, що розвиток та трансформація вітчизняного комеморативного середовища повинні відбуватися так, щоб живі герої здобували таку саму шану й визнання, як і мертві.

Ключові слова: ідентичність, соціокультурні практики, війна, комеморативні практики, культурний вимір, міждисциплінарність, культурні проблеми, культурна сфера, історична пам'ять, сакральність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими розвідками. Актуальність представленої роботи зумовлена необхідністю, по-перше, віддати шану звитяжному спротиву української нації та висвітлити його, а по-друге, сучасна стрімка динаміка розвитку сучасного соціокультурного середовища й особливо простору пам'яті героїв: живих, мертвих та ненароджених — зумовлює необхідність дослідити цей елемент вітчизняного соціокультурного простору. Водночас необхідним також є деконструкція його проблематики про те, що вітчизняний простір комеморації, особливо періоду війни, усе частіше культивує героїзм та героїчний вчинок як єдині можливі засоби спротиву агресії і як наслідок перетворення їх на рутину, а не крайній та вимушений ступінь боротьби кожного індивіда в екзистенційній війні,

у якій за героїзмом зачасти стоїть як мінімум одне втрачене життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження героїчних актів — подвигів та осіб — героїв, які їх вчинили, сягають міфологічних шарів розвитку людства. Геракл, Гільгамеш, Тор та безліч інших героїчних постатей стали знаковими фігурами в культурно-цивілізаційному процесі. Проте саме сучасній науковій, суспільній, культурній та націотвірчій традиції притаманна наукова деконструкція простору «героїки». Зокрема лише в другій половині XX століття американським дослідником Джозефом Кемпбеллом у праці «Тисячолікий герой» (1949) була висунута концепція «мономіфу». Відповідно до цієї концепції для міфології всіх народів світу характерна історія про героя, який вирушає в мандри з метою поліпшити життя його спільноти, і під час подорожі йому необхідно додати різноманітні труднощі. Наприкінці XVIII століття розпочався стрімкий період створення та трансформації різноманітних національних держав, які для легітимації потребували політичного міфу — міфу національного.

Німецький філософ Ернст Кассіерер вважав, що двадцяте століття стало початком того, що

«перед нами постав міф нового типу — міф повністю раціоналізований. Нашому XX століттю — великій епосі технічної цивілізації — призначено було створити й нову техніку міфу, оскільки міфи можуть створюватися точно так само й відповідно до тих самих правил, як і будь-яка інша сучасна зброя, будь то кулемети чи літаки. Це новий момент, що має принципове значення. Він змінить все наше соціальне життя» (Шайгородський 2012, с. 137).

Продуктування міфів дійсно вплинуло на зміни в соціальному житті. Протягом 69 років українці та багато інших націй відчули на собі увесь тягар так званої «в'язниці народів» — СРСР, що функціонувала відповідно до штучно створеного міфу, згідно з яким

*Союзом незламним республіки вільні
Навіки з'єднала Великая Русь.*

Системні геноцидальні практики, знищення національних ідентичностей та культура стали

необхідними засобами у творенні гомогенної радянської нації. Проте 1991 року відбулося те, що американський антрополог з російським корінням Олексій Юрчак відобразив у назві своєї книги «Це було назавжди, поки не закінчилося. Останнє радянське покоління» (2014). Штучно створений радянський міф був знищений, проте ненадовго, адже сама

«можливість знищити міф — це міф. Руйнування одного міфу неминуче призводить до створення нового. Деміфологізація призводить до ціннісних зсувів» (Шайгородський, 2012, с. 140).

Врешті більшість нових міфів були проявами національної свідомості, тобто

«системи колективних соціально-психологічних феноменів, сутністю яких насамперед є уявлення про свою спільноту як національну, окрему від інших спільнот» ((Шайгородський, 2012, с. 137)

і центральне місце в них посідає пантеон з героїв, які боролися за те, щоб у кожній нації та народу була своя держава.

Проте для самої росії руйнування міфу радянського стало тотожним руйнуванню міфу екзистенційного, відповідно, її сучасна політика зумовлена потребою відновити цей міфічний простір. Врешті росія активно використовує те, що радянський соціокультурний простір з відповідними міфами та героями був до певного часу спільним для багатьох східноєвропейських націй. Численні праці російських дослідників та філософів, таких як Олександр Дугін, генерують політичний міф та створюють простір сучасної російської героїки, який би відповідав неоімперським потребам рф. Дослідженням такої «банальності зла» зокрема займався американський психолог Філіп Зімбардо, автор книги «Ефект Люцифера. Чому хороші люди перетворюються на лиходіїв», у якій він на прикладі відомого Стенфордського експерименту деконструював причини появи авторитаризму та насилля на прикладі експерименту, але також вказав на фактор «героїзму», який притаманний кожному індивіду.

Вітчизняні дослідження героїзму представлені зокрема колективною монографією Євгенія Коно-

ненка, Олександра Різника, Миколи Рябчука «Герої та знаменитості в українській культурі» (1999), Катерини Голдштейн «Героїзм як соціальний феномен: особливості символічного відображення» (2024), Василя Кротюка «Феномен героїзму в контексті патріотичного виховання» (2020). Революція Гідності та початок російсько-української війни 2014 року та особливо повномасштабна фаза російської агресії 2022 року актуалізували дослідження вітчизняного соціокультурного простору комеморації. Також необхідно вказати на декомунізаційні заходи, одним з інструментів яких є демонтування монументів радянських героїв: політичних чи культурних діячів, які є символами імперського соціокультурного простору. Цьому зокрема присвячена праця Олександри Гайдай «Кам'яний гість. Ленін у Центральній Україні» (2018).

Мета дослідження — аналіз та висвітлення особливостей феномену українського героїзму як важливої частини соціокультурного простору України та її комеморативного середовища в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне розпочати наше дослідження з окреслення терміну «герой». Сучасний тлумачний словник української мови трактує його як

«видатна своїми здібностями й діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді» (СЛОВНИК.ua).

Водночас «героїзм» трактується як

«найвище виявлення самовідданості й мужності у виконанні громадянського обов'язку» (СЛОВНИК.ua).

Необхідно також уточнити, що

«героїзм і статус героя завжди існують у соціальному контексті. Звання героя присвоюють людині інші люди, а не вона сама. Щоб вчинок вважався героїчним, а людина — героєм, необхідна соціальна згода. Проте варто зауважити, що палестинського терориста-смертника, який загинув і забрав із собою життя невинних мирних жителів Ізраїлю, у Палестині вважають героєм, а в Ізраїлі — виплодом Пекла. Точно так само його можуть визнати героїчним борцем

за свободу або боягузливим поплічником тероризму, залежно від того, хто робить цю оцінку» (Zimbardo, 2007, p. 291).

Українська дослідниця Ліщинська у своїй статті «Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва» (2017) зазначає, що

«сучасний герой — конкретно історичний чи узагальнений образ — це, насамперед, звитяжець, воєвник (від традиційного козака Мамая до осучасненого борця-захисника України), герой-мистець, мислитель (класики української культури), а також людина в пошуках сенсу життя, свого призначення» (Ліщинська, 2017, с. 60).

Українській нації ніколи не бракувало героїв, адже існування на межі цивілізацій Сходу та Заходу зумовило необхідність постійної боротьби за своє життя. Проте феномен саме українського героїзму починає формуватися з початком стрімкого процесу українського державотворення на початку ХХ століття. Також варто відзначити, що героїзм характерний не тільки для військових, зокрема 22 травня 2023 року на тематичній зустрічі до Дня героїв, яка була організована Інститутом Національної пам'яті України, тодішній голова Інституту Антон Дробович у своїй промові зауважив, що

«... у суспільному плані важливо зберігати пам'ять про вчинки попередників: гетьманів, про князів, про борців, які боролися за незалежність України в ХХ столітті, це стосується як борців за Українську Народну Республіку і не тільки воїнів, але й політиків, людей, які ризикували, планували сміливі ідеї. Так само повстанців під час Другої світової війни, які боролись проти тоталітарних режимів... вони йшли на інтелектуальний ризик чи ризик самим життям, до якого не наважувалися інші» (Український інститут національної пам'яті, 2023).

На відміну від Росії, в Україні героїзм не є продуктом волі держави чи інших суб'єктів суспільства, героїзм це — прояв та заслуги конкретних громадян. Якнайбільше варто наголосити на

тому, що, досліджуючи феномен героїзму, ми передусім повинні наголошувати на правдивості вчинків, які вважаються героїчними. Тривала окупація українського соціокультурного простору імперсько-радянським режимом нав'язала цілий пантеон «героїв», які на сьогодні не витримують критики. Найвідоміші з них це «герої» так званої «Великої Вітчизняної війни», яка, по-перше розпочалася через два роки після окупації та територіального розділення сфер впливу між СРСР та Третім Рейхом, а по-друге, простір радянської «вітчизни» значно збільшився після «звільнення», а точніше окупації частини Європейських країн. Подвиг так званих 28-ми панфіловців чи подвиг Гастелло — усі ці та багато інших правдивих та не дуже історій про героїчні вчинки радянських громадян стали важливою частиною у формуванні радянського народу, гомогенного в національному відношенні. Крім героїв війни, були також герої, які уособлювали соціалістичну працю, наприклад Стаханов. Проте зазначені нами герої не були національними з огляду на державну політику національної нівеляції та універсалізації. Воїни та інтелектуали, які відображали боротьбу за незалежність української держави всіяко переслідувалися. Українські бійці ОУН УПА, які до 1947 року боролися проти радянського тоталітарного режиму, цим же режимом прирівнювалися до ворогів народу.

Аналогічна ситуація була з українськими інтелектуалами: діячі «розстріляного відродження», «шестидесятники» — усі вони отримали покарання за те, що прагнули відродити, творити та розвивати українську культуру окремо від радянської. Водночас були й ті, кому вдалося пережити репресії радянського режиму завдяки співпраці з радянською владою, передусім спецслужбами. Активне дослідження та рефлексії щодо українського минулого й, зокрема, зняття грифу секретності з багатьох архівів радянських спецслужб з початком російсько-української війни відкрило багатьом українцям незручну правду щодо біографії багатьох українських інтелектуалів. Незважаючи на те що Володимир Сосюра, Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан та багато інших українських інтелектуалів, були вимушені прославляти радянський устрій та оспівувати Сталіна (Бажан, 1939), їхній український творчий доробок без жодних заперечень можна назвати важливою частиною у творенні вітчизняного соціокультурного простору.

Українська літературознавиця Віра Агеєва у своїй праці «За лаштунками імперії: есеї про українсько-російські культурні відносини» (2021) вказує на те, що

«політична лояльність щодо радянського режиму (чи принаймні непричетність до протестного руху) часто поєднувалися з українською культурною ідентичністю і спробами за найменшої змоги втілювати літературні, мистецькі проєкти, балансуючи на межі дозволеного. Шістдесятники дуже багато зробили для відновлення колективної пам'яті. Якраз на останні радянські десятиліття припадає активізація української історичної романістики» (Агеєва, 2021).

Як результат, окреслена нами вище парадигма може призвести до помилкового висновку, що всі, хто загинули, — «герої», а всі, хто вижили, — «зрадники». Зокрема в українському соціокультурному середовищі одним із національних міфів є пов'язаний з героїчною боротьбою за здобуття держави, у якій успіхом вважається героїчна загибель, і сенс якого найкраще передає декалог українського націоналіста: «Здобудеш Українську Державу, або загинеш у боротьбі за Неї». Врешті Павло Скоропадський, Михайло Грушевський, Іван Кожедуб та безліч інших історичних особистостей, які долучилися до розбудови української держави, заслуговують на однакове визнання, незважаючи на те, що для кожного з них українська батьківщина була різною.

Початок російсько-української війни й особливо повномасштабна її фаза вплинули на трансформацію цього міфу відповідно до твердження, що «За Україну не потрібно помирати, за неї потрібно вбивати». Український волонтер та співзасновник Першого добровольчого шпиталю імені Миколи Пирогова Геннадій Друзенко зазначає,

«що сповідувати декалог українського націоналіста значно простіше, ніж намагатися жити так, як проповідував Митрополит Андрей чи заповідав Василь Стус: «Коли ти озлобишся, коли повіриш, що світ — жорстокий, і щоб жити в ньому, ти маєш стати злим, світ закрийся від тебе, бо твоя жорстокість перетворює широко відкриті до світу очі на бійниці

ненависти, із яких вона струмуватиме до світу. Тоді й від світу ти матимеш те саме. Попри всю несправедливість, треба вміти любити, вірити, зберігати надію, бо наш світ — добрий, але обмеженість людських поглядів викривила його в нашому сприйнятті. Знай це, або, поки, вір»» (Друзенко).

Варто зазначити, що викладена вище позиція не означає, що в часи екзистенційної боротьби необхідно «пробачити» тим, хто прийшов нас вбивати. Проте, ми живемо у світі, у якому агресорів примушували до спокути тільки багнети переможців. Нацистська Німеччина, фашистська Італія, імператорська Японія — усі вони та багато інших диктаторський режимів були повалені не завдяки внутрішньому прагненню громадян кожної з цих країн. Пацифікація, демілітаризація були нав'язані тими, хто виграв Другу світову війну, і як відомо: «переможців не судять».

Вшанування загиблих героїв повинно також бути інституалізоване відповідно до національної комеморативної стратегії. Відповідно до неї, 23 серпня 2019 року указом президента України № 621/2019 «Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України» була запроваджена нова пам'ятна дата: 29 серпня, що стала «Днем пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України». Під час відзначення роковин цієї пам'ятної дати в перший рік повномасштабного вторгнення в той час ще головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний виголосив промову та вказав на необхідність слідувати одному з засадничих принципів вітчизняного комеморативного простору:

«На жаль, герої вмирають. Вони здобувають вічне життя і вічну славу, залишаються нашим духовним орієнтиром і прикладом для прийдешніх поколінь українців. Але їх більше немає для тих, кому вони потрібні живі» (Степур, 2022).

Врешті саме наголос на подальшому житті відрізняє українську націю та її соціокультурний простір від танатолатричного простору росії та її народу. Зокрема українська активістка та співав-

торка проєкту Пантеон Героїв Дарця Веретюк вказує на те, що

«під час загибелі воїна надзвичайно важливим є поетапне прийняття цього факту сім'єю воїна, його побратимами й посестрами, його близькими і друзями, його цивільними колегами, громадою, у якій він проживав і нацією загалом, що забезпечує гідне організоване вшанування його подвигу, ритуальне прощання з ним та створення можливостей для пам'ятання про його індивідуальний чин, вписаний у загальний історичний контекст. Військова комеморація — саме про це. А не про «якнайшвидше закопати»» (Веретюк, 2025).

Для вітчизняного соціокультурного простору також відомий український публіцист та педагог у своїй праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» (1976) наголошує на тому, що

«... треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів «вітчизна», «доблесть», «героїзм», «подвиг», так само як і змісту тієї діяльності, яка включається в ці поняття і слова» (Сухомлинський, 1977, с. 132).

На думку американського психолога Філіпа Зімбардо, «героїзм» не обмежується лише «жертвою», героїзм та герой «повертає нас до найкращих якостей людської природи» (Zimbardo, 2007, p. 292). Психолог додає, що

«на підставі аналізу людських чеснот послідовники «позитивної психології» створили набір із шести основних категорій доброчесної поведінки, які визнаються майже в усіх культурах. Ось ці категорії: мудрість і знання, хоробрість, людяність, справедливість, помірність і трансценденція. Хоробрість, справедливість і трансценденція — основні аспекти героїзму. Трансценденція передбачає переконання і дії, що виходять за межі особистості» (Zimbardo, 2007, p. 292).

Наведені критерії героїзму, запропоновані Філіпом Зімбардо, дозволяють нам стверджувати, що формування героїчного простору може відбуватися не тільки героїкою війни, а також іншими

формами героїчних вчинків, які все ще є найвищими проявами громадянської свідомості. Проте героїчні вчинки та герої під час війни перебувають у фокусі через те, що героїчний акт для них завжди пов'язаний з ризиком для їхнього життя. Як бачимо, на 25 липня 2025 року «684 українських воїни відзначені званням Герой України, 428 з них посмертно» (Мурашко 2025). Якщо говорити про загальну статистику, яка з кожним днем змінюється, то в період з початку повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 по 30 січня 2026 року, за запитом: «звання герой України», на офіційній інтернет-сторінці Офісу Президента України ми можемо знайти 767 указів президента України «про присвоєння звання Героя України» (Офіційне інтернет-представництво Президента України).

Водночас необхідно також зазначити, що попри описану нами вище різноманітність українського пантеону героїв минулого, сьогодні, у часи екзистенційної війни, кожен день в Україні з'являються нові герої, які своїми прикладами демонструють звичність та важливість сучасної боротьби і не тільки на фронті. Щобільше, саме сьогодні ми маємо можливість віддати шану живим героям, а не тільки полеглим. І якщо сьогодні ще можливо дискутувати, наприклад, щодо того, чи був гетьман Скоропадський відданий ідеї української держави попри те, що генерал російської армії Денікін писав про нього так:

«Я викликав до себе генерала Скоропадського й запропонував йому стримати різкий хід українізації та, зокрема, відновити права командного складу або відпустити його з корпусу. Майбутній гетьман заявив, що про його діяльність склалася хибна думка, імовірно, за історичним минулим роду Скоропадських; що він істинно російська людина, гвардійський офіцер і зовсім далекий самотійності; виконує тільки покладене на нього начальством доручення, якому сам не співчуває...» (Деникін, 1991, с. 201–202).

Проте сьогодні немає жодних сумнівів, що ідеї вільної та незалежної України був відданий Герой України Дмитро Коцюбайло «Да Вінчі», який загинув 7 березня 2023 року, боронячи Бахмут. Немає жодного сумніву, що цій же ідеї був відданий воїн

Олександр Мацієвський, останніми словами якого перед розстрілом російськими окупантами були «Слава Україні». Вважаємо за необхідне не допустити в нашій країні тенденції щодо творення, аналогічного до росії, культу мертвих (танатології). Цей простір

«охоплює низку вірувань, практик і культурних проявів, які підносять смерть до священного статусу. Це включає прославлення та шанування смерті як трансформаційної події та часто тягне за собою прославлення мучеників, жертвоприношень і загробного життя» (Богуцький, 2024, с. 171).

Ініціатором створення будь-яких практик є постать

«одного єдиного беззмінного та культурно-безсмертного героя російської федерації — президента путіна, чи не єдиного в рф, хто існує поза будь-якими усталеними нормами моралі в державі, бо він сам виступає «мірилом усіх речей»» (Богуцький, 2024, с. 174).

Героїзм та герої існують відповідно до імперативу, у якому «... усіх переможемо, усіх вб'ємо, усіх, кого треба, пограбуємо. Усе буде, як ми любимо!» (Богуцький, 2024, с. 174). Як бачимо, українському комеморативному простору необхідно бути адаптивним та розвиватися відповідно до умов сучасності, у яких життя повинно утверджуватися над смертю, а не навпаки. І в умовах повномасштабної війни українська нація повною мірою відчуває на собі всю псевдогероїчність російського народу, який веде агресивну та загарбницьку війну.

Водночас необхідно наголосити, що сьогодні, крім шани живим та полеглим героям, відбувається деформація простору героїки. Головним чином це спричинено «рутинізацією» героїчного акту. Розвиток цього феномену особливо характерний для тих, хто знаходяться далеко за межами війни, як культурними, так і територіальними. Перші дні, тижні та місяці після 24 лютого переважна більшість світових інформаційних видань рясніла заголовками про «український героїчний спротив». 2026 року почався п'ятий рік від початку повномасштабної агресії росії і 13-й рік російсько-української війни загалом. Стрімкий «спринт» у бойових

діях 2022 року обернувся на затяжну війну на виснаження. Для стороннього спостерігача ця війна все ще про героїзм, у той час як для безпосередніх акторів — на виживання. З початком російсько-української війни та її активізації пересічний західний громадянин, на жаль, досі сприймає цю війну як щось локальне. 2015 року український історик Сергій Плохій представив західному читачу книгу «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до Незалежності», з того моменту Україна сприймається саме як оборонна споруда — Брама, яку боронять герої. Проте ми не даремно навели цитату колишнього головнокомандувача української армії Валерія Залужного про те, що герої «помирають» і сучасна війна потребує далеко не героїчного підходу до ведення бойових дій та особливо переосмислення таких категорій як «жертвність» та «героїзм», бо, на жаль, Україна не має такої кількості ресурсів, яку має сучасна росія. І російський керівник кремля цим активно користується.

Сьогодні ми можемо стверджувати, що путіну цілком вдалося сформувати новітній пантеон російських «героїв», які поповнюються з кожним днем бойових дій. Єдина проблема в тому, що ніде, крім росії, героїчними вчинки цих військових не сприймаються, бо вони є солдатами армії, яка веде загарбницьку війну, що не цурається мародерства, терору цивільних та загалом порушення правил ведення війни.

Водночас вважаємо за необхідне вказати на використання опції героїчного як важливої складової у творенні політичного міфу. Наприклад, у сучасній Франції один з вождів кельтського племені Верцингеторикс з Галлії вважається національним героєм. Як бачимо, Франція демонструє історичну та культурну тяглість з тими народностями, які жили на її теренах. Сучасними тенденціями, які також відображають історичну та культурну тяглість є герої серії коміксів, тобто продукту масової культури — Астерікс та Обелікс. Створені 1959 року письменником Рене Госіні та художником Альбером Удерзо художні образи доволі швидко завоювали світову популярність. Історії їхніх пригод завжди пов'язані з захистом свого галльського племені, адже воно єдине не підкорилося Римській Імперії. Описане нами є демонстрацією того, як національний герой давнини завдяки засобам масової культури став інструментом для популяризації культури вітчизняної. Ми авжеж можемо припустити, що у випадку

сучасної Франко-Італійської війни образи Астерікса та Обелікса, як і Верцингеторикса, могли б використовуватися як певні ідеологічні символи для пропаганди, проте жодна з цих країн після Другої світової, на відміну від росії, не проявляє жодних експансіоністських прагнень, хоча Франція була імперією, а Італія в часи правління Муссоліні прагнула наслідувати Римську Імперію. Проте описаний нами приклад сьогодні не має жодної ідеологічної інтеції, тільки культурну репрезентацію.

Сьогодні в Україні поки не з'явилися схожі з Астеріксом та Обеліксом герої-символи, бо сьогодні в умовах війни героїзм не може бути представлений як продукт масової культури, принаймні зараз. Щобільше, навіть створення вітчизняного персонажа, на зразок супергероя американських коміксів про Капітана Америку, які з'явилися 1940 року як реакція на гітлерівську експансію, малоімовірні. Бо сучасна війна своєю жорстокістю, масштабами та екзистенційністю, з постійною загрозою життю не тільки окремого індивіда, але й нації загалом залишає мінімальний простір для творчості, яка б не була пов'язана з дослідженням простору травми (колективної та індивідуальної) та документуванням дійсності. Водночас, наприклад, у росії, яка розпочала агресивну війну проти України, ситуація з героїчним простором побудована діаметрально навпаки. Сучасні «герої» росії, які беруть участь у так званій СВО, навіть з усією пропагандою, є героями тільки цієї війни. І у випадку, як це було з так званим бунтом Пригожина — лідера приватної військової кампанії «Вагнер», пам'ять про них може занепасти, тому у творенні політичного міфу та героїчного семантичного простору росіяни послуговуються зверненням до історичного минулого.

Зокрема, 2016 року в «День всенародної єдності» був споруджений пам'ятник Володимиру Великому. На другий рік російсько-української війни його встановлення пов'язане з, по-перше, формуванням нарративу не тільки про спільну з українцями історію, а про виняткове право росіян на цю історію та територію. Крім цього, у самому пам'ятнику простежуються мистецькі аналогії з пам'ятником Володимиру Хрестителю в Києві, на Володимирській гірці. По-друге, необхідно вказати на символізм у проведенні очевидних паралелей з чинним очільником кремля, якого теж звати Володимир і який так само прагне стати «Великим». У

випадку з російським соціокультурним простором героями-символами, продуктами масової культури, стали богатирі: Ілля Муромець, Добриня Микитич та Альоша Попович.

Водночас, російський імперський ресентимент з використанням вже згаданих героїв-богатирів трапляється також у візії дитячих казок російськими авторами, зокрема у творі Олександра Пушкіна «Казка про мертву царівну і про сім богатирів» ми знаходимо такі рядки:

*Руку правую потешить,
Сорочина в поле спешить,
Иль башку с широких плеч
У татарина отсечь,
Или вытравить из леса*

Пятигорского черкеса... (Пушкін, 1977, с. 349).

На початок 2026 року створено 13 мультфільмів про богатирів. «Альоша Попович і Тугарин Змій» (2004), «Добриня Микитич і Змій Горинич» (2006), «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник» (2007), «Три богатирі і Шамаханська цариця» (2010), «Три богатирі на далеких берегах» (2012), «Три богатирі. Хід конем» (2015), «Три богатирі і морський цар» (2016), «Три богатирі і принцеса Єгипту» (2017), «Три богатирі і спадкоємиця престолу» (2018), «Кінь Юлій і великі перегони» (2020), «Три богатирі і Кінь на троні» (2021), «Три богатирі і Пуп Землі» (2023) і «Три богатирі. Ні дня без подвигу» (2024). Принагідно зазначимо про екранну трансформацію князя Русі. Володимир у більшості мультфільмів постає не як мудрий правитель, але простак, який у всіх своїй справах покладається на бояр або на богатирів. Особливу увагу привертають окремі деталі, які характерні не для періоду Київської Русі, але притаманні Московському царству. Зокрема, бояр зображено в характерному вбранні московських бояр XVI–XVII століть. У мультфільмах постійно згадуються «матрьошкі», балалайки та самовари як символи Києва та Русі.

У мультфільмі 2007 року «Ілля Муромець та Соловей Розбійник» під час сутичок головні герої наголошують на тому, що «руські не здаються». У такий спосіб індоктринація культу влади, сили та численні історичні маніпуляції спрямовані передусім на дітей. Викладач Вільнюського державного

технічного університету Томас Міткус наголошує на тому, що це робиться спеціально, адже

«у дітей немає фільтрів, тому анімація є однією з найсильніших форм пропаганди. Діти навіть не розуміють, що може існувати брехня, якісь збочення істини. Тому все, що вони приймають, вони приймають за чисту монету. Практично вся російська мультиплікація підкреслює образ сильного лідера. Суспільство щасливе тоді, коли його може захистити лідер. Як Путін? Так, ця паралель, радше за все, очевидна» (Кравчук, 2022).

Врешті в кожному з мультфільмів про богатирів їм та князю Володимиру вдається досягти перемоги. А отже, російська мультиплікація підкреслює образ сильного лідера, який, спираючись на допомогу своєї дружини — війська, яке уособлюють ці герої-богатирі, зможе добитися того, щоб Русі не загрожували вороги. Ми повинні також вказати на те, що моці одного з цих богатирів — Іллі Муромця знаходяться в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври (Смолій, 2011, с. 1348).

Дослідження агресивних російських соціокультурних практик, зокрема крадіжка російськими військами під час відступу з Херсона решток князя Потьомкіна, дозволяє нам зробити припущення щодо потенційної долі останків Іллі Муромця, якби Київ був окупований. Зокрема 26 січня 2026 року внаслідок російського обстрілу була пошкоджена низка об'єктів історичної та культурної спадщини ЮНЕСКО, які є частиною монастирського комплексу Києво-Печерської лаври (Суспільне, 2026).

Досліджуючи ж долю самих решток, ми бачимо, що сьогодні в інформаційному просторі росії відсутня будь-яка інформація щодо подальшого перебування останків князя Потьомкіна. У жовтні 2022 року Володимир Сальдо, так званий «голова Херсонської області», який був поставлений на цю посаду російською окупаційною армією, оголосив про те, що рештки були перевезені на підконтрольну російськими військами частину Херсонської області (Santora, 2022). 2023 року заступник голови комітету в справах СНД, євразійської інтеграції та зв'язків з співвітчизниками державної думи рф Костянтин Затулін заявив про необхідність поховати рештки князя Потьомкіна в Криму (Крим Реалії, 2023).

Висновки з дослідження й перспективи подальших розвідок у обраному напрямі. Завершуючи, хочемо наголосити на тому, що в умовах екзистенційної війни на винищення державним інституціям та українській нації необхідно формувати український соціокультурний простір у такий спосіб, коли «героїзм», як то політичний чи громадський, здобудуть ще більше визнання, утверджуючи принцип, що за Україну можна не тільки вмирати

чи вбивати, але й жити. Водночас, героїзм, безпосередньо пов'язаний з загрозою для життя, буде останньою з вимушених дій, до яких може вдатися громадянин у боротьбі за націю та державу і коли всі інші інструменти не дали жодного результату. Проте, якщо це не вдасться реалізувати, то в такому випадку необхідно робити все, щоб живих героїв було більше, ніж полеглих, а для останніх був би створений гідний комеморативний простір.

Література:

- Агеева, В. (2021). За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ: Віхола. <https://coolib.in/b/616962-vira-ageyeva-za-lashtunkami-imperiyi/read>
- Бажан, М. (1939). Великому Сталіну народ квітучої України: збірник. Київ: Держлітвидав.
- Богуцький, А. (2024). Танатолатрія як означник тоталітарної ідеології (на прикладі росії). *Культурологічна думка*, 25 (1), 170—181. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-25-2024-1.170-181>
- Веретюк, Д. (2025, 21 грудня). «Платон мені друг, та істина дорожча», або короткий виклад про культуру смерті та вшанування воїна. *Українська правда. Життя*. <https://life.pravda.com.ua/columns/yak-v-ukrajini-vlashtovani-proshchannya-z-polegliimi-i-chomu-se-ne-prasyuye-312182/>
- Деникин, А. И. (1991). Очерки русской смуты. Т. I. Крушение власти и армии. (Февраль-сентябрь 1917). М.: Наука. С. 201–202. ISBN 5-02-008582-0.
- Друзенко, Г. (2022, 5 січня). Україну варто будувати за рецептами Шептицького і Стуса, а не Бандери. *ГЛАВКОМ*. https://glavcom.ua/columns/gennadiy_druzenko/ukrajinu-varto-buduvati-za-receptami-sheptickogo-i-stusa-a-ne-banderi-812115.html
- Кравчук, А. (2023). Три відомі російські мультики, які кишають пропагандою і возвеличують Росію. <https://news.obozrevatel.com/ukr/kino/tri-vidomi-rosijski-multiki-yaki-kishat-propagandoyu-i-vozvelichuyut-rosiyu.htm>
- Ліщинська, О. І. (2017). Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Випуск 20. С. 59–62. http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2017_20_17
- Мурашко, А. (2025, 26 липня). Зеленський озвучив, скільки воїнів від початку повномасштабного вторгнення по-смертно удостоєні звання Герой України. *Українські Національні Новини (УНН)*. <https://unn.ua/news/zelenskyi-ozvuchyv-skilky-voiniv-vid-pochatku-povnomashtabnoho-vtorhnennia-posmertno-udostoieni-zvannia-heroi-ukrainy>
- Офіційне інтернет-представництво Президента України. (б.д.). <https://www.president.gov.ua/>
- Поховання Іллі Муромця (бл. 1188). (Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра). *Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання*. Кн. 1. Ч. 3: С–Я. Київ. С. 1348.
- Пушкин, А. С. (1977). Сказка о мертвой царевне и о семи богатырях. *Полное собрание сочинений: в 10 т. Т. 4. Поэмы. Сказки*. Л.: Наука. С. 344—357.
- Реалии, Крым. (2023, 20 квітня). В Госдуме РФ предложили перезахоронить в Крыму похищенные в Херсоне останки князя Потемкина. <https://ru.krymr.com/a/news-gosduma-rf-perezakhoronit-v-krymu-ostanki-knyazyapotemkina/32372507.html>
- СЛОВНИК. (б.д.). Тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. <https://slovnyk.ua/index.php>
- Смолій, В. (Ред.) (1999–2011). Звід пам'яток історії та культури України: 3–43 Енциклопедичне видання: У 28 т. Київ: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Степоров, Н. (2026, 8 лютого). Пам'ятаємо всіх: Залужний виступив зі зверненням на честь Дня пам'яті захисників України. *Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН*. <https://www.unian.ua/war/pamyatayemo-vsikh-zaluzhniy-vistupiv-zi-zvernenniam-na-chest-dnya-pam-yati-zahisnikiv-ukrajini-11958636.html>
- Суспільне. (2023). Вперше з часів Другої світової: російський обстріл пошкодив об'єкти Києво-Печерської

- лаври. <https://suspilne.media/kyiv/1223572-vperse-z-casiv-drugoi-svitovoi-rosijskij-obstril-poskodiv-obekti-kie-vo-pecerskoi-lavri/>
- Сухомлинський, В. О. (1976–1977). Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Радянська школа. Т. 1. С. 53–206.
- Український інститут національної пам'яті. (2023, 23 травня). Тематична зустріч до Дня героїв. *YouTube*. Відео, 2 год., 8 хв., 10 с. <https://www.youtube.com/watch?v=LMT4uQW2Dfs>
- Шайгородський, Ю. Ж. (2012). Об'єднавчий потенціал сучасного політичного міфу. *Український соціум*, 2. С. 135–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_2_14
- Mackey, R. (2022, October 27). The ghosts of Potemkin: How Russia is using mock bodies to spread propaganda in Ukraine. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/10/27/world/europe/ukraine-russia-potemkin-bones.html>
- Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. Random House.

References:

- Aheieva, V. (2021). *Za lashtunkamy imperii: Esei pro ukrainsko-rosijski kulturni vidnosyny* [Behind the empire's scenes: Essays on Ukrainian–Russian cultural relations]. Kyiv: Vikhola. <https://coollib.in/b/616962-vira-ageyeva-zalashhtunkami-imperiyi/read> (in Ukrainian)
- Bazhan, M. (1939). *Velykomu Stalinu narod kvituchoi Ukrainy: Zbirnyk* [To the great Stalin from the flourishing people of Ukraine: Collection]. Kyiv: Derzhlitvydav. (in Ukrainian)
- Bohutskyi, A. (2024). Tanatolatriia yak oznachnyk totalitarnoi ideolohii (na prykladi rosii) [Thanatology as a marker of totalitarian ideology (the case of Russia)]. *Kulturolohichna Dumka*, 25(1), 170–181. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-25-2024-1.170-181> (in Ukrainian)
- Denikin, A. I. (1991). *Ocherki russkoi smuty* (Vol. 1, *Krushenie vlasti i armii. Fevral–sentiabr 1917* [Essays on the Russian turmoil (Vol. 1, The collapse of the government and the army. February–September 1917)]). Moscow: Nauka. Pp. 201–202. ISBN 5-02-008582-0. (in Russian)
- Druzenko, H. (2022, January 5). Ukrainu varto budувaty za retseptamy Sheptytskoho i Stusa, a ne Bandery [Ukraine should be built according to the principles of Sheptytskyi and Stus, not Bandera]. *Hlavkom*. https://glavkom.ua/columns/gennadiy_druzenko/ukrajinu-varto-buduvati-za-receptami-sheptytskoho-i-stusa-a-ne-banderi-812115.html (in Ukrainian)
- Kravchuk, A. (2023). Try vidomi rosijski multyky, yaki kyshat propahandoiu i vozvelychuiut Rosiiu [Three well-known Russian cartoons filled with propaganda and glorifying Russia]. *Obozrevatel*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/kino/tri-vidomi-rosijski-multiki-yaki-kishat-propagandoyu-i-vozvelichuyut-rosiyu.htm> (in Ukrainian)
- Lishchynska, O. I. (2017). Obraz suchasnoho heroia: Reprezentatsii v tsaryni ukrainskoho aktualnoho mystetstva [The image of the contemporary hero: Representations in the field of contemporary Ukrainian art]. *Aktualni Problemy Filosofta Sotsiologii*, 20, 59–62. (in Ukrainian)
- Mackey, R. (2022, October 27). The ghosts of Potemkin: How Russia is using mock bodies to spread propaganda in Ukraine. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/10/27/world/europe/ukraine-russia-potemkin-bones.html>
- Murashko, A. (2025, July 26). Zelenskyi ozvuchyv, skilky voiniv vid pochatku povnomashtabnoho vtorhnennia posmertno udostoieni zvannia Heroi Ukrainy [Zelenskyy announced how many warriors have been posthumously awarded the title Hero of Ukraine since the beginning of the full-scale invasion]. *Ukrainski Natsionalni Novyny (UNN)*. <https://unn.ua/news/zelenskyi-ozvuchyv-skilky-voiniv-vid-pochatku-povnomashtabnoho-vtorhnennia-posmertno-udostoieni-zvannia-heroi-ukrainy> (in Ukrainian)
- Office of the President of Ukraine. (2026, February 8). *Official internet representation of the President of Ukraine*. <https://www.president.gov.ua/>
- Pokhovannia Illi Muromtsia (bl. 1188) [Burial of Ilya Muromets (ca. 1188)]. In *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia* (Book 1, Part 3, *S–Ya*, p. 1348). Kyiv. (in Ukrainian)
- Pushkin, A. S. (1977). Skazka o mertvoi tsarevne i o semi bogatyriakh [The tale of the dead princess and the seven bogatyrs]. In *Polnoe sobranie sochinenii* (Vol. 4, *Poemy. Skazki*, pp. 344–357). Leningrad: Nauka. (in Russian)
- Realii. Krym*. (2023, April 20). V Gosdume RF predlozhili perezakhoronit v Krymu pokhishchennye v Khersone ostatki kniazia Potemkina [The Russian State Duma proposed reburying in Crimea the remains of Prince Potemkin]

- taken from Kherson]. <https://ru.krymr.com/a/news-gosduma-rf-perezakhoronit-v-krymu-ostanki-knyazy-potemkina/32372507.html> (in Russian)
- Shaihorodskiy, Yu. Zh. (2012). Obiednavchyi potentsial suchasnoho politychnoho mifu [The unifying potential of the contemporary political myth]. *Ukrainskyi Sotsium*, 2, 135–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_2_14 (in Ukrainian)
- SLOVNYK. (n.d.) Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy, orfohrafichnyi slovnyk onlain [Explanatory dictionary of the Ukrainian language: Online orthographic dictionary]. <https://slovnyk.ua/index.php> (in Ukrainian)
- Smolii, V. (Ed.). (1999–2011). Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia [Register of historical and cultural monuments of Ukraine: Encyclopedic edition] (28 vols.). Kyiv: Holovna redaktsiia Zvodu pamiatok istorii ta kultury pry vydavnytstvi «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. IZVY 966—95478—0—6 (in Ukrainian)
- Steporuk, N. (2026, February 8). Pamiataiemo vsikh: Zaluzhnyi vystupyv zi zvernenniam na chest Dnia pamiaty zakhysnykiv Ukrainy [We remember everyone: Zaluzhnyi delivered an address on the Day of Remembrance of the Defenders of Ukraine]. *UNIAN*. <https://www.unian.ua/war/pam-yatayemo-vsih-zaluzhniy-vistupiv-zi-zvernenniam-na-chest-dnya-pam-yati-zahisnikiv-ukrajini-11958636.html> (in Ukrainian)
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976–1977). Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoï osobystosti [Problems of educating a comprehensively developed personality]. In *Vybrani tvory* [Selected works] (Vol. 1, pp. 53–206). Kyiv: Radianska shkola. (in Ukrainian)
- Suspilne. (2023). Vpershe z chasiv Druhoi svitovoi: Rosiiskiy obstril poshkodyv obiekty Kyievo-Pecherskoi lavry [For the first time since World War II: Russian shelling damaged the sites of the Kyiv Pechersk Lavra]. <https://suspilne.media/kyiv/1223572-vperse-z-casiv-drugoi-svitovoi-rosiiskij-obstril-poskodiv-obekti-kievo-pecerskoi-lavri/> (in Ukrainian)
- Ukrainian Institute of National Memory. (2023, May 23). Tematychna zustrich do Dnia heroiv [Thematic meeting for the Day of Heroes] [Video]. *YouTube*. Duration: 2 hours, 8 minutes, 10 seconds. <https://www.youtube.com/watch?v=LMT4uQW2Dfs> (in Ukrainian)
- Veretiuk, D. (2025, December 21). «Platon meni druha, ta istyna dorozhcha», abo korotkyi vyklad pro kulturu smerti ta vshanuvannia voïna ["Plato is my friend, but truth is dearer," or a brief account of the culture of death and honoring the warrior]. *Ukrainska Pravda. Zhyttia*. <https://life.pravda.com.ua/columns/yak-v-ukrajini-vlashtovani-proshchannya-z-poleglimi-i-chomu-ce-ne-pracyuye-312182/> (in Ukrainian)
- Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. Random House.

Artem Bohutskyi

The phenomenology of Ukrainian heroes: the dead, the alive, and the unborn

Abstract. This article examines the Ukrainian commemorative space, in particular, it analyzes commemorative practices aimed at glorifying individuals who played a key role in the development of the Ukrainian state. With the beginning of the Russian-Ukrainian war, the Ukrainian commemorative space underwent significant changes. In the context of the existential war, there was a need to reassess the historical past and those commemorative practices that were imposed on the Ukrainian socio-cultural space in the imperial-Soviet period. The pantheon of Ukrainian heroes underwent key changes: the war became a powerful catalyst for the revaluation of heroic deeds and heroes. Today, along with the heroic historical figures of the past, new heroes have appeared who fight to protect the sovereignty, territorial integrity, and national identity of the country. The very form of heroic deeds and the concept of a hero have also undergone significant changes. The contemporary struggle of the Ukrainian nation and changes in the commemorative environment confirm the need to properly honor not only the fallen heroes, but also the living.

Keywords: identity, socio-cultural practices, war, commemorative practices, cultural dimension, interdisciplinarity, cultural problems, cultural sphere, historical memory, sacredness.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2026.

Стаття прийнята до друку після рецензування 10.06.2026

Стаття оприлюднена 30.06.2026